

GELENEKSEL PERİYODİK TİCARET MEKANLARI OLARAK PANAYIRLAR: ÇANAKKALE ÖRNEĞİ

Vedat ÇALIŞKAN*

Özet

Panayırlar, yakın geçmişe kadar özellikle kırsal kesimin alternatifi olmayan ticaret ve eğlence mekanlarıydı. Gerek alışveriş olanaklarının artması, gerekse eğlence kültürünün değişmesi ile panayırlara olan ilgi de azalmıştır. Günümüzde ülke genelinde düzenlenen 79 panayır vardır. Araştırma alanımız olan Çanakkale, bir yılın içinde kurulan 15 panayırı ile Türkiye’de en fazla panayır bulunan illerimizdendir. Kentsel, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmelere bağlı olarak gelişen süreçte, panayırların ülke genelinde azaldığı ve yayılış alanlarının küçük kentler ve taşra alanları ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Araştırmamız, sosyal, kültürel ve ekonomik yönleriyle panayırların Çanakkale’de kırsal alanlar için hala taşıdığı önemi ortaya koymaktadır. Öte yandan panayırların binlerce ailenin geçim kaynağı olarak yerel, bölgesel hatta ulusal ölçekte bir öneme sahip olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte panayırların, mekansal ve zamansal bir dağılım düzeni gösterdiği ve bir ticaret sisteminin parçaları olarak birbirlerinin varlığını destekledikleri saptanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Panayırlar, Çanakkale, ekonomik coğrafya, pazarlama coğrafyası.

Fairs as Traditional Periodic Commerce Places: A Case Study of Çanakkale Abstract

Fairs were the commercial and entertainment places which had no alternatives particularly for rural society until recent date. Both shopping possibilities have increased and the entertainment culture has changed, the interest towards fairs has increased. Nowadays, there are 79 fairs which are arranged in throughout of country. Çanakkale which is our study are, is one of the cities in Turkey with its founded 15 fairs per year, which was found most fairs. In this process which is developing dependent on the urban, socio-economic and cultural developments, it is seen that fairs have decreased in the country and the spreading areas of fairs have been limited to the small cities and the provinces. Our research has been pointing importance of the fairs in Çanakkale for rural areas in respect of their social, cultural and economic points. On the other hand, it has been understood that fairs have an importance on local, regional and even national scale as a means of living of thousands of families. However, it has been determined that fairs show an order of dispersion from the aspect of time and place and they support the existences of each other as the parts of a trade system.

Keywords: Fairs, Çanakkale, economic geography, marketing geography.

---

* Yrd.Doç.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü.

1. GİRİŞ

Tarih boyunca ticaretin gerçekleştiği çeşitli mekan örneklerine rastlanır. Bu örneklerden birisi olan panayırlar, çok eskiye uzanan tarihleri ve yapılarında birçok fonksiyonu (ekonomik, sosyal, dinsel, eğlence vb) bir arada bulundurmaları ile dikkat çekerler. Bu bakımdan denilebilir ki panayırlar, hasat sonrasında yorgunluk atılmasına, eğlence ve alışveriş olanaklarına, yıl boyunca yetiştirilen hayvanların satışına, gelenek ve göreneklerin sürdürülmesine ve tanıtılmasına, geleneksel sporların sürdürülmesine, farklı kültüre sahip toplumların tanışıp kaynaşmasına da ortam oluşturmuş en eski ticaret mekanlarıdır. Tarihsel süreç içinde sosyo-ekonomik, kültürel süreçlere bağlı olarak bazı fonksiyonlarından kimileri öne çıkan panayırlar, günümüzde eğlence ya da ticaret fuarına, festivallere dönüşmektedir.

Esasen pazar yeri, sergi, panayır, fuar vb çeşitli ticari mekan örnekleri, fonksiyonları yönünden oldukça benzerlik gösterir. Geleneksel ticaret mekanları olarak bu örnekler ekonomik, toplumsal ve kültürel süreçlerle bağlantılı olarak, kimi zaman birbirinin yerini almış ya da biçim değiştirmiştir. Örneğin; Panayırlar, çok eskiden bu yana kurulan pazarlarla büyük bir benzerlik gösterir. Nitekim, geçmişte bazı pazarların büyüme göstererek panayırlara dönüşmesi bu benzerliği vurgular. Aralarındaki fark ise, pazar yerlerinin sınırlı bir büyüklüğe sahip olmasına karşın, panayırların yerli ve uzak çevredeki tüccarın da katılımının sağlandığı daha büyük ölçekli ticaret merkezleri formunda olmasıdır. Ayrıca panayırlarda perakende ticaretin yanı sıra, yaygın olarak toptan ticaret de gerçekleşir. Benzer bir ilişki panayır ve sergiler arasında da izlenir. Bunlar da zamanla birbirinin yerini alabilir ve koşullara bağlı olarak fuar ya da festivallere dönüşebilirler. Sergiler ile panayırlar her ne kadar benzer özellikler taşısa da, aralarında süre ve fonksiyonlar açısından temel farklar vardır. Bu nedenle “panayırlar”, kısa süren ve seriler biçiminde tekrarlanan “sergi”lerdir denilebilir. Sergiler, başlangıçta daha çok eğitici, bilgi veren bir amaç izlerken zamanla ticaret fonksiyonu da kazanmıştır.

Bir başka benzerlik ise panayırlar ile fuarlar ve festivaller arasında görülür. Fuarlar özellikle günümüzde, çeşitli sektörlerin ürünlerinin sergilendiği yerler olmakla birlikte, ağırlıklı olarak sanayi ve hizmet sektörünün üretici ve tüketicilerine

yönelik olarak düzenlenir. Yüzlerce marka ve model ürünün, yeni teknolojilerin bir arada görülebildiği, iş bağlantılarının yapılabildiği fuarlar bir bakıma “günümüzün dev panayırları” olarak görülebilir. Festivaller de içeriklerine ve amacına göre çok farklı özellikler gösterir. Panayırın festival biçimine dönüştüğü yerlerde, söz konusu etkinliğin daha çok o yörenin ün kazanmış bir ürününü tanıtmaya yönelik olarak, şenlik şeklinde gerçekleştiği dikkati çeker. Ülkemizde Cumhuriyetin ilk yıllarında bazı kentlerde kurulan panayırların bir süre sonra ulusal ya da uluslar arası fuarların çekirdeğini oluşturması panayır ve fuar ilişkisine iyi bir örnek oluşturur. Fuara dönüşen panayırların ilk örneği İzmir’dedir. 26 Ağustos 1934’te açılan “İzmir Beynelmile 9 Eylül Panayırı”, 1936 yılında uluslararası fuar haline gelmiştir. Benzer olarak 1934’te kurulan 6 Eylül Balıkesir Panayırı, 1959’da Balıkesir Sergisi’ne, 1965’te ise Balıkesir Fuar’ına dönüşmüştür¹. 1963 yılından başlayarak ülke genelinde yaygınlaşan birçok ulusal fuarın (Bursa, Samsun, Trabzon, Balıkesir, Konya vb kentlerde) temelinde de panayır olarak tanımlanabilecek pazarlar bulunur.

Geçmişte panayır kurulan yerleşimler, ulaşım ve ticaret açısından elverişli konuma sahip alanlardı. Oysa günümüzde panayırlara, ulaşım ve ticaret eğilimlerine uygun gelişme gösteremeyen, sosyo-ekonomik gelişmişliği nispeten düşük yerleşimler çevresinde rastlanmaktadır. Ülkemizdeki panayırlar, çoğunlukla kırsal yaşamın egemen olduğu alanlarda yaşayan nüfusun gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak eşya (emtia) ve/veya hayvan panayırı olarak belirli yerlerde, belirli tarihlerde kurulurlar. Ülkemizde yaşanan sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin etkileri, alandan alana farklılık gösterir. Özellikle kentleşme oranının yüksek olduğu yerlerde, panayırların yerini fuarlara, festivallere ya da şenliklere bıraktığı gözlenir. İzmir ve İstanbul gibi gelişmişlik sıralamasında en tepede bulunan illerimizde ise fuar ve festivallere dönüşen ‘panayırlar dönemi’ geçmişte kalmıştır. Hatta gelenekselliğe duyulan özlemin artmasıyla çeşitli etkinliklerin (sivil toplum kuruluşlarınca düzenlenen çeşitli yardım ve dayanışma etkinlikleri vb) günümüzde panayır olarak adlandırılması ile ileri bir kültürel aşamaya geçildiği saptanabilir².

¹ Balıkesir Fuarı en son 2004 yılında 41. kez açılmıştır.

² Her yıl düzenlenen ODTÜ Uluslararası Şenlikleri, son yıllarda ‘Panayır’ adı altında gerçekleştirilmektedir. Benzer olarak BAK (Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu) 2006’dan itibaren ‘Barış Panayırı’ adıyla İstanbul’da çeşitli etkinlikler düzenlemektedir.

Denilebilir ki ticari açıdan en iyi olanaklara sahip panayırlar zamanla kent yaşamını da beraberinde getiren bir gelişmeye yol açmaktadır. Böylece, panayırları fuar ya da festivale dönüştüren bir süreç etkili olmaktadır. Büyük merkezlere yakın çevrelerde dönüşüme uğrayan panayırlar merkezden uzak alanlarda daha dayanıklı olabilmektedir. Çanakkale örneğinde de bu sürecin etkileri saptanabilir. Örneğin; Çanakkale il genelinde çok sayıda panayırın varlığına karşın, bunlar arasından fuara ya da festivale dönüşen bir panayır henüz yoktur. Bununla birlikte merkez ilçede kurulan panayır ise 2005 yılından itibaren kaldırılmıştır. Merkezden çevreye doğru hareket edeceği öngörülebilir bu süreç, aynı zamanda Çanakkale'nin beşeri ve ekonomik özellikleri ile de bir ilişki ve uyumu yansıtmaktadır.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Çalışma ile Çanakkale'de kurulan bahar ve güz panayırlarının mekansal ve zamansal dağılışı özelliklerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte panayırların fonksiyonel özellikleri, etki alanları ve yerel toplumun gereksinimlerinin karşılanmasındaki rolünün belirlenmesine çalışılmıştır. Öte yandan tarihsel süreç içinde yöredeki panayırların ortaya çıkışında, gerilemesinde veya dönüşüme uğramasında etkili olan faktörler saptanmış; mevcut sorunlar ve gereksinimler belirlenerek, gelecek ile ilgili öngörülerde bulunulmuştur.

Türkiye'de panayırlarla ilgili güncel çalışmalar çok azdır. Öte yandan panayırlarla ilgili kayıtların uzun bir süredir güncellenmeyişine bağlı olarak, bazı resmi bilgi ve veriler hatalı ya da çelişkilidir. Çalışma ile bunların düzeltilmesi de sağlanmıştır. Çalışmanın temelini 2007 yılı içinde Ayvacık, Biga, Bayramiç (bahar), Bayramiç (güz), Bozcaada, Çan (güz) ve Lapseki panayırları olmak üzere yedi panayırdaki gerçekleştirilen gözlem ve görüşmeler oluşturmuştur. Sağlanan güncel bilgi ve belgeler yerel yönetimlerin panayır organizasyonunu üstlenen birimlerinden sağlanmıştır. Çanakkale'deki dönemsel panayır serilerinin ritm (başlangıç ve sona eriş tarihleri, etkinlik süresi, birbirini izleyen serilerin güzergahları) özellikleri, oluşturulan haritalar yardımıyla gösterilmiştir.

3. ORTAYA ÇIKIŞINDAN GÜNÜMÜZE PANAYIRLAR

Panayırların kökenine ilişkin olarak Yunanca bir kelime olan ‘panêgyris’ bazı ipuçları sağlamaktadır. İlkçağda pek çok durumda kaynaklar panêgyrisi dini temeli olan ve periyodik olarak yapılan toplantılar için kullanır; dönemler de yarıyıldan dört yıla kadar değişim gösterir. O dönemde periyodik festivaller zamanla ticari özellikler kazanmış ve festival zamanlarında kurulan pazarlar, gerçek panayırlar olacak şekilde gelişmiştir (Ful,1998:45- 49).

İlkçağın başından beri kuruldukları tahmin edilen panayırlar, bir mevsim başlangıcı ya da harman sonu gibi zamanlarda yapılan şenliklerdi. Bu tür şenlikler bir ya da birkaç köy halkının köy sınırında toplanarak eğlenmeleri ile olurdu. Burada satış fırsatları da oluştuğundan, zamanla panayırlar dinsel özelliklerini kaybetmişler ve tamamen ticaret alanlarına dönüşmüştür. Panayırların eskiden daha geniş alanlardan tüccarları çekmek için, yılbaşlarında ya da olimpiyat oyunlarında görüldüğü gibi dört yılda bir büyük pazarlarda düzenlenmiş olmaları olasıdır (Atamgüç, 1935: 30). Zamanla ekonomik hareketlerin genişlemesi, uzak yerlerle ticareti gerekli kılmış; böylece malların üretimi, pazarlanması, satış bağlantıları panayırlarla sağlamıştır.

Çanakkale yöresinde panayır benzeri pazarların varlığına ilkçağda da rastlanmaktadır. Bu konuda en eski belgenin tarihi M.Ö. 3. yüzyıla aittir. O tarihlerde periyodik pazarlarda görevli memurlarla ilgili bir metinde, Parion’dan bir kişinin İlion kentindeki büyük festival için pazaryeri memuru seçildiği anlatılmaktadır.³ (Ful,1998:84).

Zamanla panayırlar, kervan yolları kavşaklarına ve bölge halklarının dini bayramlarda toplandığı meydanlara kaymıştır. Roma, Selçuklu ve Avrupa geleneklerinde bu tür pazarlara rastlanmakla birlikte, Osmanlı’nın fethettiği Bizans topraklarında da bu tür organizasyonlar karşımıza çıkmaktadır (Şen, 1993:9). Roma

---

³ Parion, bugünkü Çanakkale’de Biga İlçesine bağlı Balıklıçeşme bucağındaki Kemer Köyü’nün 1 km kadar doğusundaki Kemer Kalesi çevresidir. İlion ise Troya’ya verilen isimlerden birisidir. Truva ören yeri, Çanakkale il merkezinin 26 km. güney-güneybatısında Hisarlık Tepesi mevkiindedir (Daha fazla bilgi için bkz. Sevin, V. Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası)

İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Avrupa'da gerileyen panayırlar 12. ve 13. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'daki ekonomik kalkınma ile yine buradaki pek çok yerde uluslararası panayırlar olarak ortaya çıkmıştır (Küpeli,1999: 490). Ancak panayırlar bugünkü Avrupa ülkelerinde eski önemini oldukça kaybetmiştir. Bugün daha çok gelişmekte olan Akdeniz ülkeleri ve Asya ülkelerindeki bazı şehirlerde panayırlara rastlanmaktadır (Göney,1984: 157).

Osmanlı döneminde ilk panayırlar daha çok Rumeli'de kurulmuştur. Bunların gayrimüslimlerin daha fazla bulunduğu yerlerde kurulmaları, panayırların Bizans kaynaklı olabileceğini gösterir. Türklerin söz konusu alanları elde etmesiyle bu tür organizasyonları kaldırmak yerine yeniden canlandırdıkları düşünülmektedir. Gerçekten de bir ülkenin ticari geçmişini silip atması ve ticaret sistemini tümüyle yeniden örgütlemesi olağandışı bir şeydir (Garnier; Delobez, 1983:30). Rumeli'de kurulan panayırların yanı sıra, 16. yüzyıl başlarından itibaren de Anadolu'da panayırlar yaygınlaşmıştır. Özellikle 16. ve 19. yüzyıllar arasında Osmanlı devleti, panayırları önemli bir gelir kaynağı olarak görmüştür (Küpeli,1999: 492-495).

18. ve 19. yüzyılın aktif panayırları daha çok Rumeli ve Balkanlarda kuruluyordu. Anadolu'da ise Ankara-Yapraklı, Zile, Amasya, İzmir-Buca, Balıkesir, Gönen, Çan ve Gelibolu panayırlarının önemli olduğu görülür (Şen, 1993: 11). Özellikle 19. yüzyılda Anadolu'da yeni panayırlar da kurulmaya başlanmıştır. Bu tarihlerde Rumeli panayırları arasında en büyük ölçekli olan Uzuncaabad-ı Hasköy panayırının açılacağı, buraya mal gönderen ve mal getiren çeşitli yerlere önceden duyuruluyordu. Bu yerler arasında Gelibolu da bulunuyordu⁴ (Şen,1993: 32-58).

Anadolu panayırlarının en aktif olanı ise Balıkesir panayırdı. Şam, Halep, Diyarbakır, Tokat, Bursa, İzmir, Manisa, Denizli vb şehirleri kapsayan geniş bir alandaki tüccarlar bu panayırda yakından ilgileniyordu (Şen,1993: 85) Balıkesir, Gönen ve Çan panayırları arasında üçlü bir organizasyonun uygulanması bu üç panayırın da büyük ölçekli ve önemli panayırlar olduğunu gösterir. Organizasyonun özelliğine bağlı olarak Balıkesir panayırına ilgi gösteren tüccarın, Çan panayırına da

---

⁴ Uzuncaabad-ı Hasköy ya da diğer adıyla Hasköy Uzuncaabad. Bugünkü Hasköy Uzuncaova (Uzundzhova)/Bulgaristan.

ilgi göstereceği tahmin edilebilir. Nitekim Çan, önemli bir pazar olma özelliğini bu tarihlerden sonra da sürdürmüş görünüyor. Koyun ve keçi çanlarının çokça satıldığı bir pazar olması nedeniyle Çan Pazarı olarak da anılan yerleşimde, 1938 yılından başlayarak her pazartesi pazar kurulmaya başlanmıştır. 1945 yılında ilçe olarak 'Çan' adını alan yerleşimin daha önceki adının Pazarköy olması da, o dönemde yörenin en büyük pazarının burada kuruluyor olmasıyla ilişkilidir.

Osmanlı Devleti'nde kuruluşu ve organizasyonu uzun bir süre merkezi idare tarafından yürütülen panayırlar Tanzimat'tan sonra, belediyelerin denetimine girmiştir (Küpeli,1999: 491). Bu tarihten sonra genel alışveriş yerleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde tamamen ihmal edildi. Bu süreç, Nisan 1930'da yürürlüğe konulan Belediyeler Kanunu ile bu konuyla ilgili işler ve belediyelerin yeni görevleri tarif edilene kadar sürmüştür denilebilir (Tongur,1940: 29). Bu tarihten sonra yeni bir dönem açılmıştır. Nitekim, Türkiye'de bugünde varlıklarını sürdüren birçok panayırın bilinen tarihlerinin 1930'lu yıllarla uzanması bu durumla ilişkilidir. Zamanla yerleşimlerin ilçe haline gelmesi ve panayırların bir prestij unsuru olarak görülmesi nedeniyle, ilçe pazarları panayırlara dönüşmüştür. Örneğin Yenice Belediyesi'nin 1936 yılında kurulmasıyla birlikte burada bir panayırın kurulması da resmileşmiştir. Her ne kadar Cumhuriyet öncesi dönemde de yörede kurulan panayırlar olduğu bilinmekle birlikte, bunlara ilişkin bilgiler sınırlıdır. Cumhuriyet döneminde kuruluşları tekrar resmiyet kazanan panayırların en eskisi Yenice panayırdır. Yöredeki panayırların tarihine bakıldığında Yenice panayırını 1945 tarihli Çan panayırlarının izlediği görülür. Çan panayırlarını Bayramiç (1952), Ezine (1954) panayırları ve Lapseki güz panayırı (1960) izlemektedir.

Geçmişteki panayırları sıradan pazarlar olarak görmek doğru değildir. Bunların bazıları bölgesel ve hatta bazen uluslar arası denecek kapsamda sayılabilecek pazarlardı. Kuşkusuz panayırlar, ulaşımın bugünkü kadar hızlı ve ucuz olmadığı devrede, büyük çapta ticarete olanak sağlayan en önemli kuruluşlardı (Göney,1984: 157).

4. ÇANAKKALE’NİN KONUM VE ULAŞIM ÖZELLİKLERİ İLE PANAYIRLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Orta Çağ boyunca Çin’den başlayarak birkaç koldan Anadolu’yu geçen İpek Yolları, Trakya üzerinden Avrupa’ya ulaşmıştır. Kuzeyden Batum üzerinden gelen kol, Bursa’ya ulaşarak buradan Çanakkale ve Gelibolu yoluyla Venedik’e kadar ulaşmaktaydı. Çanakkale ve çevresinin ipek yolu güzergahı üzerindeki önemli bir geçiş alanı olma özelliği sonraki dönemlerde de sürmüştür. Çanakkale çevresi, hem kara hem de deniz bağlantılı ulaşım elverişli bir konuma sahip olması nedeniyle, ticaret yollarının Marmara denizi kıyılarına kaymasıyla, bir geçiş alanı olarak ticari malların dağıtımında önemli bir durak olmuştur.

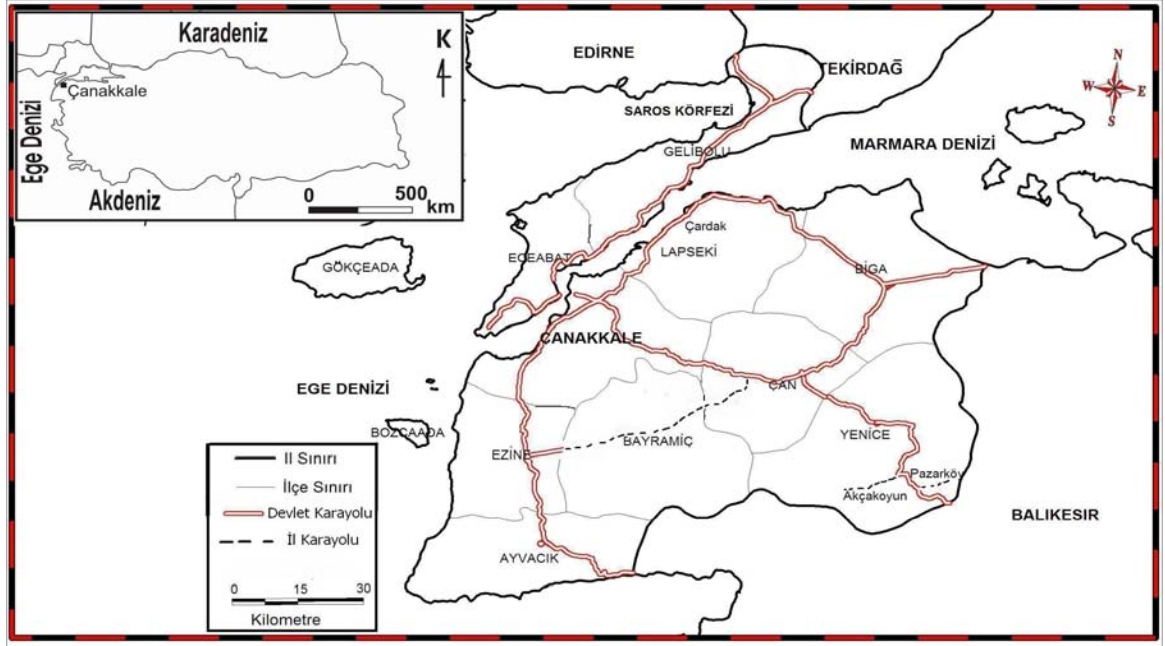
Roma zamanında ana yolların tali yollarla çeşitli noktalardan bağlantısının sağlanmasıyla Batı Anadolu ilk defa tam bir yol şebekesine kavuşmuştur (Stewig, 63). Sonraki Bizans döneminde de bu yollar korundular. Osmanlılar’ın batı Anadolu’yu ele geçirmesinden sonra ise yol şebekesi başkent Bursa’ya göre merkezileşti (Stewig 227). Ege kıyılarından ve Batı Anadolu’dan Bursa’ya yönelen yollar Çanakkale ve çevresini kullanıyordu. Özellikle Bursa, ipek ticaretinin bir merkezi olarak 16. yüzyılda bir kavşak noktasıydı. Edirne ise Balkanlardaki dağıtım merkeziydi. Edirne’den Bursa’ya devam eden trafik Gelibolu-Lapseki yolunu izlerdi. Buradan Balıkesir üzerinden Bursa’ya ulaşan ana yol İzmit, Eskişehir, Kütahya ve Manisa güzergahlarına açılan diğer ana yollarla İmparatorluğun önemli ticaret yolları arasındaydı (İnancık 273-297). Her ne kadar İstanbul’un başkent olması ile yollar İstanbul Boğazı istikametine yöneldiyse de Manisa, Çanakkale, Balıkesir ve Karacabey’den Bursa’ya yönelen yollarda zamanla bir değişiklik olmamıştır. 17. yüzyılda ana hatları ile meydana gelmiş bulunan bu yol şebekesi 19. yy ortalarına kadar sürdü. (Stewig 195-196). Edirne ve Bursa’nın tarihsel süreç içinde ticari açıdan önemli kentler olmaları nedeniyle çevrelerinde, bağlantı yolları üzerinde bulunan yerleşimlerin de ticareten pay aldıkları düşünülebilir. Çanakkale ve çevresi de bu çerçevenin içine girmektedir. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu’nun önemli ticaret yolları içinde, Çanakkale’nin bir kavşak ve bir durak olarak önem taşıdığı görülür.

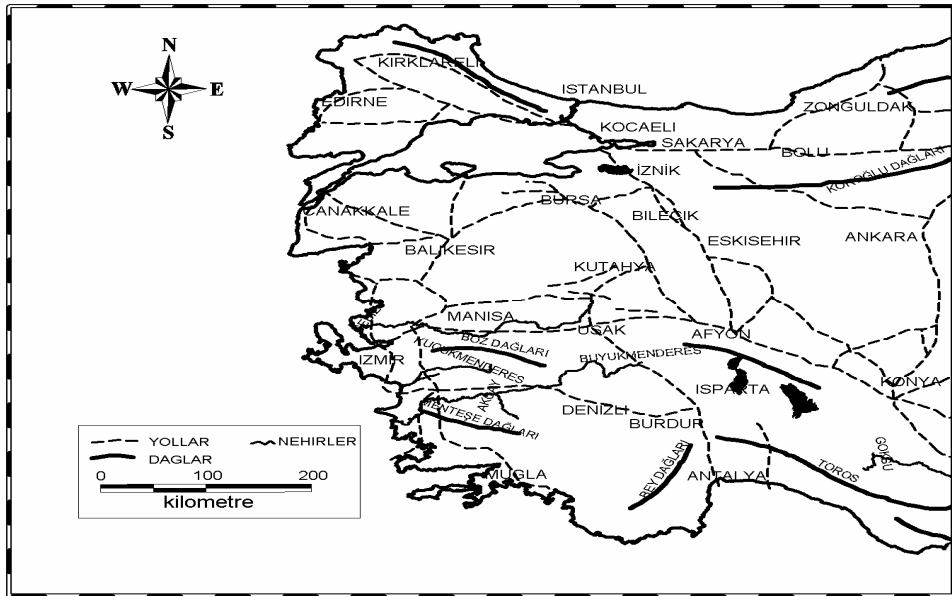
Böylece geçmişte Çanakkale yöresinde görülen panayırların ulaşım ağı ile ilişkili olarak, önemli yollar üzerinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Şekil 2).

Yollar, insan yaşantısının bir sonucudur. Onu sadece ekonomik bir olay olarak görmek taraflı olacaktır. Yollar ticarete yardım etmekle birlikte, kültürel ilişkilerde de önemli rol oynar. (Selen;1943: 352) Nitekim geçmişte ulaşım olanakları elverişli alanlarda kurulan panayırlar, çeşitli toplumlara mensup üreticilerin, satıcıların karşılaşma mekanları olarak etkileşim alanları oluşturmuşlardır. Ulaşımın gelişme göstermesi ile panayır organizasyonlarının en ücra köşelere kadar girmesi, buralarda yaşayanların ticarileşmesini de sağlamıştır. Çeşitli toplumlardan tüccarların bir araya gelerek, büyük miktarlarda yerli ve yabancı malların panayırlara sokulması ile toplumsal ve ekonomik önemli yararlar sağlanmıştır. Yerel üreticiler, tüccar ve halk çeşitli yeniliklerden panayırlar yoluyla haberdar olmuştur.

Günümüz panayırları açısından ulaşım ve erişebilirlik halen önemli rol oynayan unsurlardır. Çanakkale panayırlarına çevrelerindeki yerleşimlerden katılımların olması, panayırların varlıklarını sürdürebilmeleri açısından gerekli görünmektedir. Özellikle köylerde yaşayanlar panayırlara öteden beri ilgi duymakla birlikte, panayıra katılımları ulaşım olanaklarına bağlıdır. Çanakkale panayırlarına çevre köylerden yoğun bir katılım vardır. Ulaşım araçlarının yörede çok yaygın olmadığı yirmi sene öncesine kadar köylülerin panayır kurulan yerleşim yerindeki akrabalarında ya da panayır alanı yakınlarında kurdukları çadırlarda geceleme yaptıkları bilinmektedir. Şimdilerde ise gece kalmaksızın gününbirlik bir yararlanma söz konusudur. Dolayısı ile günümüzün panayırları ve çevresindeki yoğunluk geçmişe kıyasla azalmış görünmektedir. Yöre insanının geçmişteki panayırları daha kalabalık olarak anımsamasının nedenlerinden birisi de budur.

Şekil 1. Çanakkale'nin Lokasyonu ve İl Genelindeki Önemli Kara Yolu Bağlantıları

Şekil 2. Osmanlı Döneminin Batı Anadolu'daki Önemli Yolları
(Bektaş, 1999'dan yeniden düzenlenerek çizilmiştir).

Günümüzde Bayramiç bahar panayırından yaklaşık 40 köy yararlanır. Buraya gelenler arasında 80 km uzaklıktaki Altınoluk'tan katılanlara rastlanmıştır. Yenice panayırından da 20-25 arasında köy yararlanırken, 20 km mesafedeki köylerden

gelenler vardır. Yenice panayırına alışveriş için gelenlerin, genellikle Akçakoyun ve Çan panayırına da gittikleri anlaşılmıştır. Çan güz panayırında ise 37 km uzaklıktaki Dondurma köyünden ve 40 km uzaklıktaki Kızılelma köyünden panayıra gelenler saptandı. Çan panayırından yaklaşık 60 köyün yararlandığını tahmin ediyoruz.

Çanakkale panayırlarına katılan esnafın ikamet ettikleri yerler, çok geniş bir alana aittir. Panayırlara katılan esnafın ikamet yerleri, şimdi buldukları panayıra hangi panayırlara katılarak geldikleri ve buradan sonra hangi panayırlara katılacaklarına ilişkin bilgiler, panayır etkinliklerinin büyük bir ölçeği olduğunu ortaya koymaktadır. Panayıra katılan esnaf sayısı ile panayıra izlemeye gelenlerin sayısı da panayırın yerel veya bölgesel ölçekte bir kimliğe sahip oluşunu yansıtmaktadır. Buna göre Çan, Ayvacık, Biga ve Bayramiç panayırlarının halen büyük panayırlar olarak, geniş bir alanı kapsayan çekim etkisine sahip olduğu saptanmıştır.

Günümüzde Çanakkale panayırları, geçmişe kıyasla daha az yerel ürün ve hizmetlerin dağıtımına karşılık, daha çok büyük kentlerden getirilen geniş yelpazedeki mal ve hizmetler toplanıp dağıtımının yapıldığı ticari yapılar durumundadır. Panayırlara Çanakkale'nin çeşitli ilçelerinden (özellikle Biga, Bayramiç, Ezine ve Merkez ilçeler) katılan esnafın yanı sıra Edremit, Balıkesir, İzmir, Ödemiş, Edirne, İstanbul, Aydın, Manisa, Konya, Denizli ve hatta Muş'tan gelen esnafa da rastlanır. Emtia ticareti ile uğraşan esnafın mallarını daha çok İstanbul, İzmir, Bursa, Denizli, Ankara, Balıkesir illerindeki toptancılardan aldığı saptanmıştır.

Bayramiç bahar panayırına katılan esnaf arasında, buraya gelmeden önce Bolu'daki panayıra katılanlar da vardır. Buradaki panayırın sona ermesinden sonra ise gitmeyi planladıkları panayırlar ise Ayvacık, Yenice, Çan, Biga, Ezine, Lapseki, Gelibolu, Manyas, Göynük, İvrindi ve Savaştepe panayırlarıdır. Yine buradaki güz panayırına katılan esnaf ise buradan sonra Ayvacık, Ezine, Çan, Balya, Biga, Çardak, Lapseki ve Gönen, panayırlarına katılacaklarını bildirmiştir. Lapseki panayırına katılanlar ise Bayramiç, Ezine, Çardak, Gelibolu, Yenice, Dursunbey, Harmancık, Simav, Babaeski, Keşan, İpsala, Malkara panayırına katıldıktan sonra buraya

gelmiştir. Buradan sonra ise Çan, İvrindi, Savaştepe, Manyas, İznik, Karacabey, Göynük, Ayancık, Zile ve Boyabat panayırlarına katılmayı planlamaktadırlar. Çan güz panayırına katılanlar da Manyas, Gönen, Yenice, Bayramiç, Çardak, Ezine ve Lapseki panayırına katılarak buraya gelmiştir. Buradan sonra ise Karacabey, İznik, İvrindi, Göynük ve Zile panayırlarına katılmayı düşünmektedirler. Ayvacık panayırına katılanlar ise daha çok Bayramiç panayırından sonra buraya gelmiştir. Buradan sonra ise Ezine, Biga, Yenice Akçakoyun ve Yenice Pazarköy panayırlarına gideceklerdir. Panayırları izlemeye ve alışveriş yapmaya gelenler de yöredeki başka panayırlara katılırlar. Örneğin Lapseki panayırına gelenler Çardak, Biga, Çan, Ezine ve Gelibolu panayırlarına da alışveriş ya da gezme amacıyla gitmektedir.

Denilebilir ki panayırlar kuruldukları dönemlerde çevrelerinde ulaşım açısından yoğun bir trafik ve hareketlilik oluşturur. Hatta panayıra gelen esnafın hazırlıkları için açılış tarihinden önceden gelmeleri nedeniyle bu süre biraz daha uzundur. Panayır esnafının bir panayırdan diğerine geçişi de göz önüne alındığında, bölgesel hatta ulusal ölçekte bir hareketliliğin varlığı ortaya çıkar.

5. ÇANAKKALE'DE PANAYIRLARIN KURULUŞ YERİ VE DAĞILIŞ ÖZELLİKLERİ

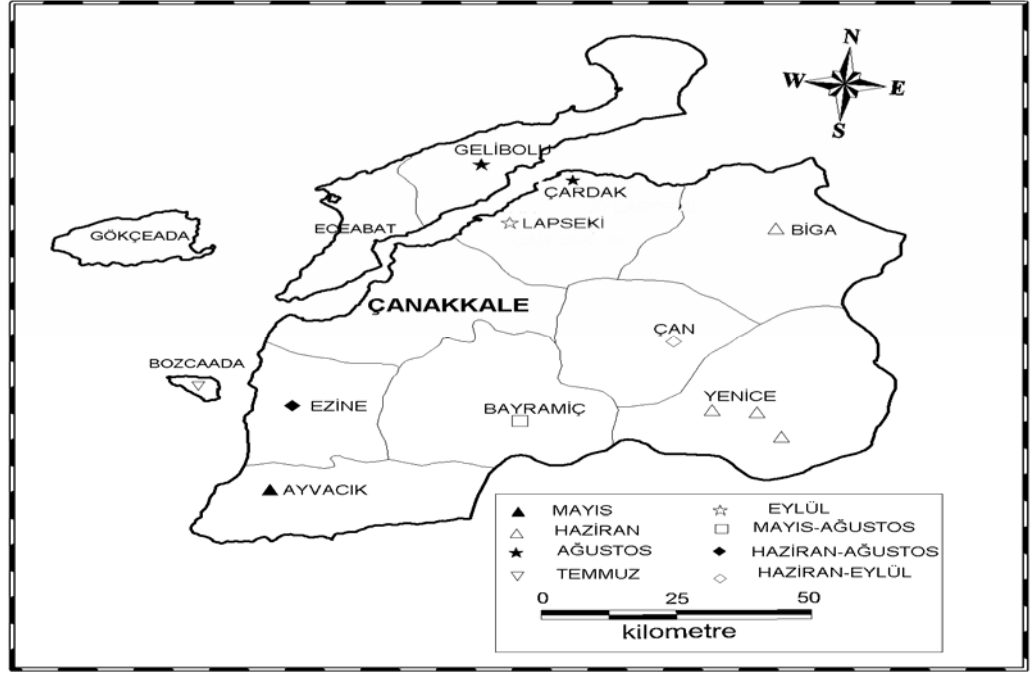
Türkiye'de panayırların dağılışında Marmara Bölgesi'nde panayırların yaygın oluşu dikkat çekicidir. Nitekim Güney Marmara bölümünde yer alan ve merkez ilçe dahil 12 ilçesi bulunan Çanakkale'de bir yılın içinde, çeşitli tarihlerde toplam 15 panayır kurulur. Dört ilçenin genelinde (Ezine, Lapseki, Bayramiç ve Çan) yıl içinde iki kez panayır kurulurken hem bahar hem de güz panayırını olmak üzere yılda iki kez panayır kurulan üç ilçe vardır (Ezine, Bayramiç ve Çan). Biga, Gelibolu, Ayvacık ve Bozcaada ilçelerinde yılda birer kez panayır kurulurken, Yenice ilçesinde merkez ve beldelerinde (Akçakoyun ve Pazarköy) kurulan üç panayır söz konusudur. Buna göre bir yıl içinde en fazla panayır kurulan ilçe burası olmaktadır. Yenice ilçesindeki panayırların tümü ilkbaharda kurulan panayırlardır. İlçe merkezi dışında bir beldesinde de panayır kurulan diğer bir ilçe Lapseki'dir. İlçe sınırları içindeki Çardak beldesinde de bir panayır kurulduğundan, bu ilçede yıl içinde böylece iki panayır kurulmuş olmaktadır.

İlkbaharda kurulan panayır sayısı 7 iken güz panayır sayısı 8'dir. İlkbahar panayırları mayıs ya da haziran aylarında güz panayırları da ağustos ve eylül aylarında gerçekleşir. Genel olarak zaten Temmuz ayında genel olarak panayırlara rastlanmaz. Temmuz ayında Bozcaada'da kurulan panayır ise fonksiyon açısından çok farklı bir özellik taşır (Şekil 3).

Panayır kurulmayan ilçeler Çanakkale Merkez ilçe, Eceabat ve Gökçeada'dır. Bu sonuçların konum özellikleri ve buna bağlı olarak da nüfus özellikleri ile yakından ilişkili olduğu görülür. Kentsel ve sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyleri ile panayırların varlığı arasında bir ilişki bulunduğunu bu örnekler çerçevesinde ileri sürebiliriz. Eceabat, Gelibolu yarımadasının uç kısmında yer alır. Gelibolu Milli Parkı'nın tamamı bu ilçenin sınırları içindedir ve ilçe yüzölçümünün önemli bir kısmını oluşturur. Nüfusu Çanakkale'nin ada ilçelerinden sonra en az olan ilçe yine burasıdır. Eceabat'ın gerek nüfus özellikleri gerekse ulaşım özellikleri burayı ekonomik açıdan sınırlandırmıştır⁵. Gökçeada ise Çanakkale'ye 32 deniz mili uzaklıkta yer alan bir adadır ve gemi ile yolculuk 2 saat 15 dakika sürmektedir. Hava koşullarının ulaşımı sık sık kesintiye uğratması ve sefer sayısının azlığı nedeniyle, adanın ulaşım özellikleri yaygın bir ticareti sınırlandıran koşullardır. Bozcaada'da panayır adı taşıyan bir etkinlik bulunmakla birlikte burada panayır sosyal amaçlı panayırlara bir örnek oluşturur. Çanakkale merkez ilçede ise yakın bir zamana kadar kurulan panayır ise kentsel gelişim süreçleriyle ilişkili olarak kaldırılmıştır. Eceabat, Gökçeada ve Bozcaada'nın ortak özellikleri arasında Çanakkale'nin önemli turizm merkezleri olmaları ve geçim kaynakları içinde turizmin önemli rolü bulunması sayılabilir. Örneğin Gökçeada'da hizmetler sektöründe çalışan nüfusun oranı %80; Bozcaada'da da ise %76'dır. Bu oranlarla Türkiye'deki 871 ilçe içinde Gökçeada 1. sırayı alırken, Bozcaada'da 4. sıradadır. Ayrıca Bozcaada % 100 kentleşme oranı ile Türkiye'de 1. sıra yer almıştır. İlde en fazla panayır kurulan Yenice ilçesidir. Bu durum ile ilçenin sosyo-ekonomik göstergeleri arasındaki bağlantı çok açık görülebilir. İlçe, Çanakkale'nin diğer

⁵ Eceabat'a komşu Gelibolu'da ise son birkaç yıldır ilçe panayırının kaldırılması tartışılmakla birlikte, kesin bir karara varılmadı. Gelibolu Belediyesi önümüzdeki yıl (2008) ilçede, 1976 yılından bu yana yapılan Sardalya Festivali'nin ilçedeki panayır organizasyonunun yerini almasını planlamaktadır.

ilçelerine göre kırsal ağırlıklı ekonomisi ve özellikleri ile önemli bir farklılığa sahiptir (Çizelge 1).

Şekil 3. Çanakkale Panayırlarının Etkinlik Tarihlerinin Aylara Göre Dağılımı

Güz ya da bahar döneminin ilk panayıruları daha fazla rağbet görmektedir. Bahar panayırılarında yazlık ürünler öne çıkarken, güz panayırılarında okul ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ürünler ağırlık kazanmaktadır. Sonbahar panayıruları daha çok hasat sonrası yorgunluk atmak, kışa hazırlık ve eğlence amaçlı düzenlenir. Güz panayırılarında konfeksiyon, ayakkabı, kırtasiye reyonları dikkat çekmektedir. Okul önlükleri, okul formaları, okul çantaları satışının yaygın olduğu güz panayırılarında okul sezonuna hazırlık havası hakimdir.

Panayırılar günümüzde eski anlam ve önemini kaybetse de geleneksel bir alışkanlık biçiminde varlıklarını sürdürmektedir. Ancak günümüzde panayıruların merkezi bir planlamayla ele alınmayışı, desteklenmeyişleri, panayıruların varlıklarını korumayı güçleştirmektedir. Osmanlı dönemi içinde panayıruların kuruluş yeri seçimi, açılış tarihleri, süreleri, altyapı tesislerinin kuruluşu, organizasyonu tamamen merkezi yönetimce belirleniyordu. Hatta devlet, panayıruların açılış ve kapanış tarihlerini bir sıraya koyarak panayırular arasında rekabet oluşmasını önlüyordu.

Esasen panayırların birbirine yakın yörelerde seri halde açılması tüccar katılımını teşvik etmek içindi (Şen, 1993:12-20). Birbirine yakın kasabalardaki panayırlar, tüccarın mallarını kendi memleketlerine götürüp tekrar geri getirmek zorunda kalmamaları için birbirinin ardı sıra kurdurulurdu (Tongur,1940 28). Oysa günümüzde panayırların tamamen gelenekselleşen bir şekilde tarih sırasını izleyerek esnaf ve yerel yönetimlerce görülmektedir.

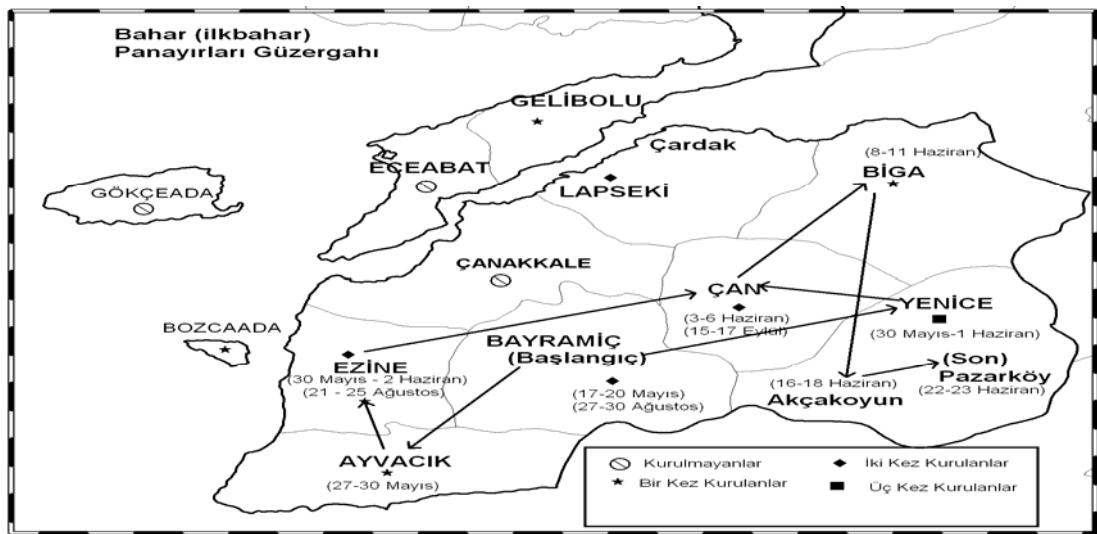
Çizelge 1. Çanakkale ilçelerinin çeşitli sosyo-ekonomik göstergeleri ve sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasındaki yerleri (parantez içindeki sayılar 871 ilçe içindeki sırasını göstermektedir.)

İlçe Adı	Nüfus	Nüfus Artış Hızı (%0)	Tarımda Çalışan Nüfusun oranı (%)	Şehirleşme Oranı (%)	871 İlçe İçindeki Sırası	İl İçindeki Sırası
Merkez	104.205	24.65 (127)	28 (843)	73 (73)	39	2
Ayvacık	30.502	-0.10 (513)	71 (516)	21 (791)	292	10
Bayramiç	32.314	1.14 (489)	77 (387)	37 (520)	367	11
Biga	77.149	2.17 (463)	66 (588)	36 (543)	201	8
Bozcaada	2.427	19.20 (199)	17 (867)	100 (1)	36	1
Çan	52.929	2.52 (456)	48 (748)	55 (237)	121	4
Eceabat	9.929	2.63 (451)	59 (680)	48 (325)	172	6
Ezine	35.301	3.07 (445)	60 (670)	38 (508)	187	7
Gelibolu	46.226	14.41 (267)	40 (799)	50 (298)	141	5
Gökçeada	8.875	11.03 (317)	17 (865)	82 (32)	118	3
Lapseki	26.034	5.89 (402)	71 (511)	33 (601)	283	9
Yenice	39.064	-9.13 (656)	81 (236)	14 (856)	530	12

Kaynak: DPT, 2004; TÜİK, 2000.

Çanakkale’de panayırların kuruluş tarihleri incelendiğinde güz döneminde Çardak ve Ezine, bahar döneminde ise Yenice-Ezine panayırlarının tarihlerinin çakıştığı görülür. Genel olarak buradaki panayırların birbirini izlediği ya da küçük dinlenme araları sağlayacak şekilde düzenlendiği izlenir (Şekil 3 ve 4). Panayırların günümüzdeki hareket kalıbının (başlangıç tarihleri ve dönemsel güzergahları) temelinin tarihsel bir geçmişi bulunduğunu da söyleyebiliriz. Çanakkale’nin Gelibolu ve Çan ilçelerinde günümüzde kurulan panayırların kuruluş tarihleri 19. yüzyılın başlarındaki belgelerde (Şen, 1993: 18-20) belirtilen tarihlerle tutarlıdır.

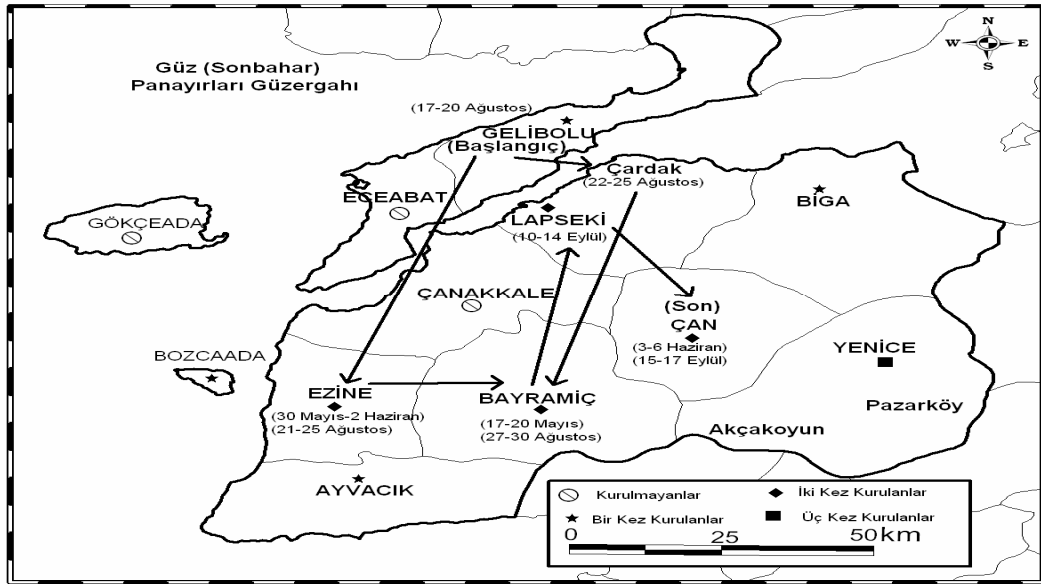
Genellikle mülkiyeti belediyelere ait pazaryeri, mesire yeri vb alanlara kurulan panayırların, bazen yer seçimlerden kaynaklanan sorunlar nedeniyle zaman içinde yer değiştirdikleri görülür. Örneğin Çan panayırının 1945 yılında ilk olarak kurulduğu yer, Panayır Tepesi olarak da bilinen Tepeköy yokuşudur. Panayır tepesi 1991 yılında yerleşime açılınca panayırın ilk kurulduğu yer değişmek zorunda kalmış ve panayır 1991’den itibaren ilçe merkezine kurulmaya başlamıştır. Ancak ilçe merkezinde trafiğin olumsuz etkilenmesi nedeniyle bugünkü yerine, eski Biga yolu üzerine taşınmıştır. Panayırın ilçe merkezi dışına alınması ise panayıra ilginin azalmasına yol açmıştır. Bayramiç bahar panayırı ise Bayramiç Lisesi yanındaki alanda kurulmaktadır. 17-20 mayıs tarihlerinde kurulan panayır okulların açık olması nedeniyle eğitim-öğretim etkinlikleri üzerinde olumsuz etkiye sahiptir.

Şekil 4. Çanakkale’de bahar dönemi panayırlarının etkinlik tarihleri ile yerleri ve panayırların birbirlerini izleme sırası

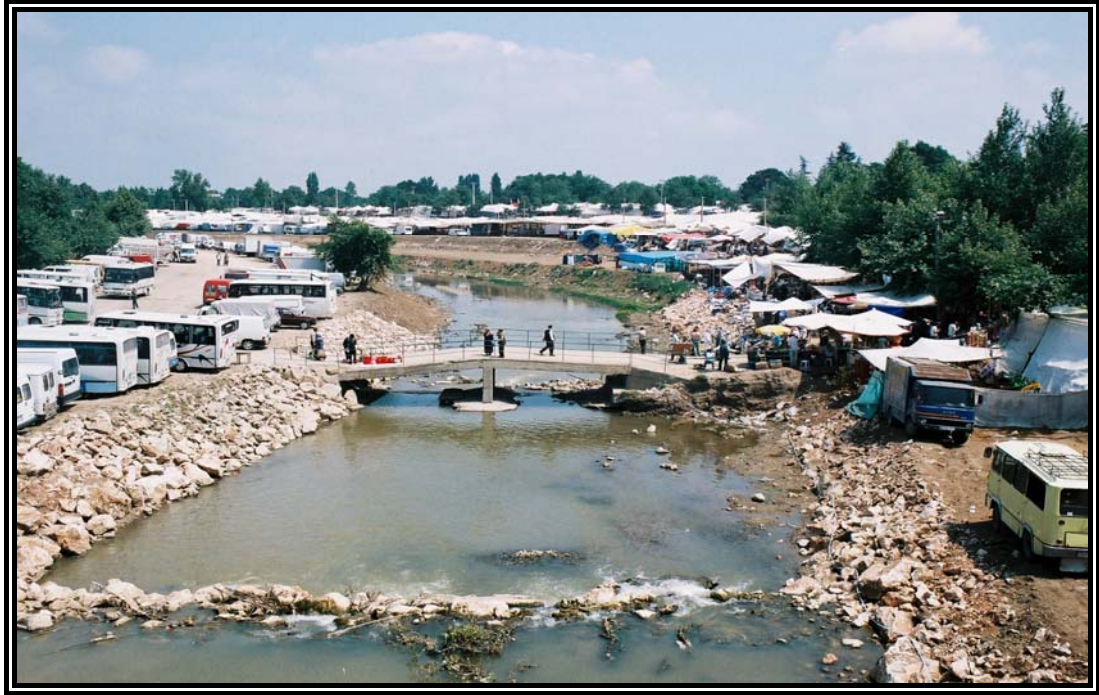

Organizasyonu ve denetimi yerel yönetimlerce sağlanan panayırarda, gereksinimlerin göz önüne alınmayışı ve gerekli planlamaların yapılmayışına bağlı olarak çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Örneğin Biga Panayırı, Biga Çayının kenarında kurulmaktadır. Ancak panayırda üretilen çöpler ve atıklar için herhangi bir çözüm düşünülmemiştir. Böylece panayırda oluşan çöpler, Biga Çayına atılmaktadır. Sadece bir adet tuvaletin bulunması oldukça yetersizdir. Panayır alanlarında depoların bulunmayışı nedeniyle panayıra katılan esnafın geceleri mallarına göz kulak olmak için panayır süresince arabalarında, tezgah altlarında ya da kurdukları çadırlarda kalmaktadır⁶. Bu nedenle panayır alanlarında yeterli seyyar banyo ve tuvaletin bulunması gereklidir. Öte yandan yeme içme vb üretim yapan stantların da sıcak suya gereksinimleri bulunur. Bu olanakların sağlanması hijyen koşulları açısından gerekli görünmektedir. Bu konuda sadece Ayvacık panayırında sorun bulunmadığını belirledik. Buradaki tuvaletler yenilenmiş, fiziksel engelliler için de kabin düşünülmüştür. Çalışanlar için duş kabinleri yapılmış, sıcak su olanağı sağlanmıştır.

Şekil 5. Çanakkale’de güz dönemi panayırlarının etkinlik tarihleri ile yerleri ve panayırların birbirlerini izleme sırası

⁶ Lapseki panayırında görüşme yapılan 35 esnafın 27’si tezgah başında, 3’ü aracında, 3’ü çadırında, 2’si otelde konaklamaktadır. Çan güz panayırında da görüşülen 23 esnafın 18’i tezgahın başında gecelediğini ifade etmiştir.

Foto 1. Biga çayı kenarında kurulan Biga panayırından bir görünüm.

Oysa 18. yüzyıldaki Anadolu panayırlarında bile mekansal organizasyonla ilgilenilmesi ve planlamaların yapılması dikkat çekici bir noktadır. Örneğin o dönemde bazı panayırlara çeşitli imar işlerini (dükkan, köprü, kaldırım, çeşme vb inşaatlar) organize etmek için mühendisler gönderildiği; Rumeli'deki Uzuncaabad panayırına gelen 100.000 insanın su ihtiyacını karşılamak için 9 adet çeşmenin inşasına karar verildiği kaydedilmiştir(Şen, 1993: 20-21). Tongur'un daha 1940 tarihinde yayınlanan bir makalesi, ülkemizdeki panayırların organizasyon ve planlama sorunlarının öteden beri varlığını kanıtlar. Tongur, yer adı vermeden 1938 yılında Trakya'nın önemli kasabalarından birinde sokaklara kurulan panayırı, yer seçiminden dolayı eleştirerek "normal koşullarda bile ihtiyacı karşılamayan yolların, panayır alanı olarak kabul edilmesi için ciddi nedenlerin olması gerekirdi" demektedir. Panayır alanlarında genel kullanım amacıyla tuvalet ve çeşmelerin yapımının basit fakat gerekli unsurlar olduğunun da altını çizmektedir (Tongur,1940: 29).Panayır alanlarının organizasyonunun belediyelerin sorumluluğunda olması nedeniyle, yerel yönetimlerin bu konuda topluma iyi örnekler sundukları söylenemez. Oysa günümüzde yerel yönetimler panayıra katılan esnaftan günlük kira

ücreti alır. Buradan elde edilen gelirlerin bir bölümü ile panayırların altyapı sorunları çözülerek, günümüzün gereksinimlerine uygun hale getirilebilir.

6. ÇANAKKALE'DE PANAYIRLARIN FONKSİYONEL ÖZELLİKLERİ

6.1 Ekonomik Fonksiyonları

Eskiden ekonominin kapalı bir yapıda olması, ürünlerin pazarlanmasında panayırlara önemli işlevler yükliyordu. Çok uzak olmayan geçmişte insanların bazı temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için panayırların kurulmasını beklediklerini düşünürsek panayırların ekonomik ve toplumsal yaşamdaki önemli rolü daha iyi anlaşılır. Örneğin elektriğin olmadığı dönemlerde aydınlatma için gazyağına, gıda maddelerini salamura yoluyla saklamak için tuza gereksinim duyuluyordu. Bu tür maddelerin de çarşı ve pazarda kolayca bulunmayışı nedeniyle panayırın beklenmesi zorunluydu. Öte yandan panayırlar yakın bir döneme kadar malların değiş tokuş yöntemi ile el değiştirdiği ticaret mekanları olarak da dikkati çeker. Hatta 1950'li yıllarda değiş tokuşun Çanakkale panayırlarında yaygın olduğunu belirtmek gerekir.

Panayırların ekonomik açıdan etkilediği unsurların çok çeşitli olması (yerli esnaf, dışarıdan katılan esnaf, tüketiciler vb) dikkatli ve geniş ölçekli planlamalara ihtiyaç gösterir. Panayırlar kuruldukları yerleşimlerde ticari açıdan hareketlenme sağladıkları gibi başka il ve ilçelerden gelen esnafın katılımıyla ürün çeşitlenmesi ve rekabet ortamı da oluşmaktadır. Bu nedenle yerel esnaflar panayırların gelirlerini azalttığını ileri sürerek panayır karşıtı tutum içine girmektedir. Çanakkale panayırlarında yerel esnafın da panayırlara katılmasına karşın, panayırda birlikte oluşan rekabet koşullarından rahatsız olduğu izlenir. Nitekim yerel esnafın panayırlara karşı artan olumsuz tutumu, Çanakkale merkez ilçede kurulan panayırın kaldırılması için baskı oluşturarak etkili olmuştur. Panayırlardaki tüketicilere göre ise, çarşıda mağazası bulunan yerel esnafın panayırda tezgah açmasıyla panayırları haftalık pazardan ayıran bir fark kalmamıştır. Osmanlı panayırlarının organizasyonunda panayırların şehirlerdeki bu tür ticari dengeleri bozmaması için bazı önlemler alındığını görürüz. Bunlardan birisi de panayırların şehir dışındaki taşra alanlarda kurulmasının sağlanmasıyla yerel esnaf gruplarının korunmasıdır

(Şen, 1993: 14). O dönemde yeni bir panayır kurulması talebi karşısında bir dizi araştırma yapıldığı anlaşılmaktadır. Kurulacak panayırın çevrede bulunan diğer panayırları olumsuz etkilemeyeceği anlaşıldığında bu talepler olumlu karşılanıyordu. (Şen, 1993: 17).

Çanakkale panayırları emtia (eşya) ve hayvan panayırlarıdır. Emtia satışı yapılan günlerde giyimden züccaciyeye kadar geniş bir yelpazede ürün çeşitliliği bulunur. Hayvan panayırına ayrılan günlerde ise at, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, tarımsal üretim araç gereçleri ve makineleri satışa sunulur. Böylece panayırlarla yöre halkının gereksinim duyduğu tür, cins ve fiyatta hayvan satın alabilmesi sağlanır. Ancak son yıllarda hayvan pazarlarındaki sağlık denetimlerinin artması ve bazı ilçelerde (Ayvacık ve Biga) canlı hayvan borsalarının açılması nedeniyle, panayırlarda hayvan satışları azalmıştır ya da Ayvacık panayırında olduğu gibi tamamen kaldırılmıştır

Genel olarak Çanakkale panayırlarında köylüler ilçe halkına göre daha fazla alış veriş yapmaktadır. Panayırdan yararlanmada yaş ve ilgi gruplarına göre bir farklılaşma da bulunur. Panayırlarda çocuklar en çok lunaparka ilgi duyarken; gençler giyim, orta yaşlılar ise daha çok mutfak ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Yaşlılar geç saatlere kadar panayır alanında kurulan kahvehanelerde vakit geçirir. Çiftçilikle uğraşanlar da işleri için araçlar satın alırlar.

Çanakkale panayırlarının her birini açık olduğu toplam süre boyunca onbinlerce yurttaşın ziyaret ettiği tahmin edilmektedir. Bu konuda herhangi bir çalışma ya da veri yoktur. Panayırlardaki esnaf sayısı ise yerel yönetimlerce yaklaşık olarak bilinmektedir. Örneğin Lapseki panayırında yaklaşık 350 esnafın tezgahı bulunur. Çan güz panayırında ise ortalama 750 esnaf ticaret yapar. Ayvacık panayırına katılan esnaf sayısı da 1000'e yakındır. Burası turistik merkezlere (Assos, Küçükkuşu) ulaşım güzergahı üzerinde olması ve yakınlığı nedeniyle yerli ve yabancı turistlerin de ilgisini çekmektedir.

Yaptığımız görüşmeler, geçimini uzun yıllardır panayırlardan sağlayanların bulunduğunu da göstermiştir. Çan güz panayırında görüşülen 23 esnafın ikisi 45

yıldır, dördü 25 yıldır, birisi de 30 yıldır panayirlara katılmaktadır. Lapseki panayırında görüşülen 35 esnaftan 3 kişinin 20 yıldır, 2 kişinin ise 35 yıldır, 23 kişinin ise 10 yıl ve daha fazla süredir panayirlara katıldığı anlaşılmıştır. Ayvacık panayırında şimdilerde tekstil ürünleri satıcısı olan bir esnaf, 40 yıldır buraya geldiğini ve yılda ortalama 50 panayıra katıldığını ifade etmiştir.

Foto 2. Çanakkale’de Panayırlar saat 07.00’den saat 24.00’e kadar açık kalırlar. Sokak ve cadde aralarına kurulan Lapseki panayırından geç saatlerde bir görünüm

Foto 3. Geleneksel el sanatlarına ve el emeği ürünlere Çanakkale panayırlarında hala rastlanır. Çini ve seramik ürünler, oyma çeyiz sandıkları, heybeler, halılar, çanlar, çeşitli mutfak ve tarım araçları bunlar arasındadır (Çan güz panayırı).

Panayırarda geleneksel, el emeği ürünlerin sunulması geçmişe kıyasla oldukça azalmıştır. Çanakkale panayırlarında, Kaz dağı'nın yüksek kesimlerinde yaşayan ve geçim kaynakları sınırlı dağ köylüleri de geleneksel ürünlerini (kilim, peynir, yağ, vb) satmayı sürdürmektedir. Çan panayırlarında geçmiş yıllarda yöresel tezgahlarda dokunan Çan halıları satılırken şimdilerde rastlanmaz. El örgüsü heybe, çorap ve çeyizlik eşyalar satılmaktadır. Daha çok el emeği işler genellikle Hurma köyünde kadınlarca yapılmaktadır. Ayvacık'ta en önemli yerel ürün el dokuması ve kökboyasıyla hazırlanan halı ve kilimlerdir. Hemen hemen tüm Türkmen köylerinde halı dokumacılığı yapılmaktadır. Lapseki köylerinde yakın yıllara kadar dokunan keçi kılından el dokuması halı ve kilimlere de artık panayırarda rastlanmamaktadır.

Yöresel bazı yiyeceklerin panayırarda sunulması da geleneksel bir özelliktir. Oğlak çevirme ve yayık ayranı Çanakkale panayırlarında karşılaşılan en yaygın geleneksel yiyecek ve içecektir. Panayır, yöresel eğlence, yeme-içme kültürünün yaşatılmasında da önemli bir role sahiptir.

6.2 Sosyal ve Kültürel Fonksiyonları

Ticari hedefli panayırarda daha fazla insan çekmek için zaman zaman eğlenceler ön plana çıkmıştır. Bazen de ticari panayırın dışında sosyal amaç taşıyan, cemaatler tarafından yılda bir kez kurulan panayır söz konusudur. Sosyal yönü ağır basan bu tür panayır, günümüzde çok fazla örneği bulunmasa da Osmanlı döneminde çeşitli cemaatler tarafından yaygın olarak kuruluyordu. Bu panayırarda, dini törenlerin veya eğlence düşüncesinin ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. (Şen,1993: 11). Kuşkusuz eskiden panayırın kurulduğu şehirlerde ticaret yeterli derecede alıcının ve satışa sunulan malın bulunmasına bağlıydı. Bazı şehirlerde yeterince alıcı toplanabilmesi için, panayır genellikle dini veya resmi bayramların, festivallerin tarihine göre ayarlanıyordu. Eski Yunandaki bu durum daha sonraları Avrupa'da Hristiyan kiliseleri tarafından da yaşatılmıştır ve çeşitli ülkelerde panayır, çoğu kez adlarını da dini terimlerden almışlardır (Göney,1984: 157).

Nitekim Çanakkale'ye bağlı Bozcaada'daki Ayazma panayırı da dinsel bir ad taşıyan, sosyal amaçlı panayırlara ülkemizdeki az sayıda örnekten birini oluşturur. Buradaki panayır, Ayazma mevkiindeki Aya Paraskevi Manastırı çevresinde her yıl 25-27 Temmuz tarihlerinde üç gün süren şenlikler şeklinde gerçekleştirilir. Hristiyan inancında önemli bir yeri olan Azize Paraskevi'yi anma çerçevesinde her yıl İstanbul'dan, Yunanistan'dan ve dünyanın çeşitli ülkelerinden çok sayıda Rum adaya gelir. Burada gerçekleştirilen ibadet ve törenler, Yunanistan ve İstanbul'dan gelen kilise görevlilerinin katılımı ve yönetiminde yapılır. Panayırların geçmişte dinsel özellik taşıdığı ve özellikle Avrupa'da kiliseler çevresinde kurularak bazı dini anlam taşıyan adları bulunduğu değinmiştik. Buradaki panayırın da dinsel bir kimliğe sahip olduğu açıktır. Her ne kadar bugün için ticari bir fonksiyonu bulunmayan Ayazma panayırının geçmişteki fonksiyonları hakkında bilgimiz yoktur. Ancak geçmişte panayırlara din ulularının adlarının verilmesi yine ticaretle ilgili bir özelliktir. Böylece panayırın o kutsal kişinin korumasında olduğu düşüncesiyle gelenlere ve getirilen mallara güven duygusu verilmesi amaçlanmıştır (Atamgüç,1935: 30).

Foto 4: Bozcaada'da Aya Paraskevi Panayırı'ndaki dinsel törenlerden bir görünüm.

Geçmişte yeterli kalabalığın toplanabilmesi için panayırların eski Yunan'da olimpiyatlara, dinsel törenlere denk getirildiğinden söz etmiştik. Anadolu panayırlarında da geçmişte geleneksel sporlara ve yarışmalara rastlanırdı. Panayırlar bu yönüyle, yüzlerce yıllık geleneklere sahip, çok zengin maddi kültür unsurları içeren, kültürel ve toplumsal bir miras anlamı da taşır. Çanakkale panayırlarında geçmişte düzenlenen yağlı güreş karşılaşmaları, at yarışları, koşu yarışmaları vb etkinlikler zamanla ortadan kalkmıştır. Şimdilerde yağlı güreşler yalnızca Lapseki ilçesine bağlı belde olan Çardak'taki panayırdaki sürmektedir. 270 yıldır sürdürüldüğü tahmin edilen Geleneksel Çardak Yağlı Güreşleri, buradaki panayırın son gününde yapılır. Söz konusu güreş organizasyonu nedeniyle Çardak beldesinde yaşayanlar panayırlarını bir prestij unsuru olarak görmektedir. Çardak panayırının güreş organizasyonu nedeniyle çekicilik sağlaması, Lapseki panayırını ile olan rekabete önemli bir destek sağlamaktadır.

Ticari panayırların cazibesini artırmak için sosyal organizasyonlara gidilerek bir eğlence sektörü oluşturulması da çok eskiden beri başvurulan bir yoldur. Yakın geçmişte Çanakkale panayırlarında eğlence reyolları olarak çadır tiyatrosuna ve sirkelere, cambazlara, çekilişlere, dansözlere vb rastlanırdı. Bunlara günümüzde artık rastlanmaz. Ancak lunaparklar panayırlarda hala ilgi çekmeyi sürdürür. Gerçekten de çocukların lunapark eğlencesi için panayıra gelenler az değildir. Bu seyyar lunaparklar daha çok Biga ve Ezine'den gelen Romanlarca işletilir. Çanakkale panayırlarında Roman kızları ise panayırlarda penaltı atma, langırt ve çeşitli şans oyunları oynamaları için yoldan geçenleri sürekli çekiştirirler. Panayırlarda çeyiz eşyaları (danteller, çarşaf, tüller) satanlar da genellikle Romanlardır. Ülkemizde geçim kaynakları sınırlı Romanlar için panayırlar, büyük önem taşımaktadır.

Geçmişte özellikle kırsal alanlarda ihtiyaçların karşılanabilmesi için panayırların beklenmesi bir bakıma zorunluydu. Alışverişler ve sosyal ilişkiler "panayırdan önce" ya da "panayırdan sonra" şeklinde panayırlara göre ayarlanıyordu. Geçmişin panayırları, insanlara sunduğu olanaklar nedeniyle çok fazla anlam ve değer taşıyan mekanlardı. Geçmişte genç kızların çeyizlerine bir şeyler koyabilmek için, güzel bir şeyler alıp giyebilmek için panayırları beklediği ve aylar

öncesinden bunun için para biriktirdikleri; daha rahat görüşebilme ortamı olduğundan panayırın genç kız ve erkekler tarafından heyecanla beklendiği görüşmelerde sıklıkla tekrarlanmıştır. Geçmişte yapılan düğünlerin tarihleri bile panayıra göre düzenlenmiş; düğünlerde kullanılan çeşitli eşya, giyecek ve hayvanlar panayırlardan sağlanmıştır.

Foto 5. Çanakkale panayırlarında Lunapark, şans oyunları vb eğlence işleri Romanlarca sürdürülmektedir. Panayırlar Romanlar için önemli bir geçim kaynağıdır (Bayramiç bahar panayırı).

Panayırların kırsal ve kentsel alanlarda yaşayanların birbirlerinin kültürlerini, değerlerini tanımlarına olanak sağlayan bir toplumsal kaynaşma ortamı oluşturduğu da söylenebilir. Panayırların sosyal ilişkileri geliştirerek birleştirici rolleri sürmektedir. İlçe halkını çevre ilçe ve köylerde yaşayanlarla buluşmasını sağlayan panayırlar, Çanakkale ilçelerinde eğlence açısından beklenen en önemli günleri oluştururlar. Ayrıca panayırlar köylerin buluşma alanı olarak bayramlarda bile görüşme fırsatı bulamayan, farklı köylerde oturan akrabaların buluşmalarına aracılık etmektedir.

7. SONUÇ

Panayırlar, geçmişten günümüze ulaşan, geleneksel değerler taşıyan ticaret ve eğlence mekanları olarak, halen bazı kentlerimizde varlıklarını korumaktadır. Çanakkale, Türkiye’de en fazla panayır kurulan illerden birisidir. Buradaki panayırlar emtia ve hayvan panayırları olarak, geleneksel formlarıyla fazla değişime uğramadan varlıklarını sürdürmektedir. Buna ek olarak Bozcaada’da ise, Türkiye’de çok az örneği bulunan sosyal panayırlardan birinin varlığı söz konusudur.

Kırsal alanlarda yaşayanlar açısından hala çok önemli bir yeri olan panayırların kuruldukları çevrelerin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatlarına büyük katkıları söz konusudur. Panayırların daha çok geçim kaynakları sınırlı alanlarda gerçekleştiği göz önüne alındığında ekonomik hayatı canlandırıcı rollerinin çok değerli olduğu anlaşılır. Gerçekten de panayırlar, yerel yönetimlere gelir sağlamaya, otel ve pansiyonların gelirlerini artırmaya, yörede üretim yapan çeşitli büyüklükteki üreticilerin ürünlerini değerlendirmesine ortam oluşturarak katkıda bulunurlar. Öte yandan düzenli olarak panayırlardan geçimini sağlayan ve bir bakıma gezici ticaret yapan çok sayıda nüfus söz konusudur. Bununla birlikte daimi işinin yanında mevsimlik olarak panayırlara katılanlar da bulunur. Böylece çeşitli illerde ikamet eden büyük bir nüfus külesinin panayırılık yaparak düzenli bir şekilde panayır serilerini izlediği anlaşılmıştır. Bu durum, konunun ekonomik boyutunun yerelden çok bölgesel hatta ulusal ölçekte olduğunu göstermektedir.

Çanakkale’de panayırlar, yöresel değerlerin ve zenginliklerin tanıtılmasına aracılık ederek bunların uzak alanlarda yaşayan insanlarca tanınmasını da sağlamaktadır. Panayırlarda gerçekleştirilen çeşitli etkinlikler yöre insanının kültürel gelişimine katkıda bulunur. Bu özellikleri nedeniyle panayırlar, kırsal alanlara yönelik çeşitli eğitici ve bilgi verici çalışmalar için benzersiz bir fırsat ortamı oluşturur. Turistik merkezlere yakın alanlarda kurulan panayırlarda kültürel etkinliklerin sayısında da artış görülür. Örneğin Ayvacık panayırını çerçevesinde turistlere yönelik olarak bu tür etkinlikler dikkati çeker. Bu durum ülkemizde izlenen eğilime paralel olarak, yakın bir gelecekte buradaki panayırın bir festivale dönüşeceğinin işareti sayılabilir. Benzer olarak Gelibolu panayırının da yerini

‘Sardalya Festivali’ alacak gibi görünüyor. Denilebilir ki Çanakkale’de panayırların ortadan kalkması ya da festivallere, fuarlara dönüşmesi eğiliminin, kuzeybatı (Gelibolu) ve güneybatı (Ayvacık) sınırlarını oluşturan ilçelerinden merkeze doğru ve merkez ilçeden çevreye doğru bir yol izleyeceği öngörülebilir. Bu süreçte, merkez ilçenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin yüksek oluşu ile diğer iki ilçenin (Ayvacık ve Gelibolu) turistik özelliklere sahip olmasının etkili olacaktır.

Geçmişte nispeten ulaşım koşulları elverişli, yeterince nüfusa sahip, ticarete uygun alanlarda ortaya çıkan yöredeki panayırlar günümüzde ise varlıklarını sosyo-ekonomik açıdan gerilerde bulunan yerleşimlerde varlıklarını sürdürmektedir. Daha çok kırsal yaşamın egemen olduğu yerleşimlerde talep gören panayırların varlığı sosyo-ekonomik, kentsel gelişme kriterleriyle de yakından ilişkili görünmektedir. Tüketim ve eğlence biçimlerinin hızla değiştiği kentlerde, panayırların gelişmelere ayak uyduramayışı gerilemelerine, ortadan kalkmalarına ya da festival, şenlik vb formlara dönüşümüyle sonuçlanmaktadır. Çanakkale merkez ilçede yıllardır gerçekleştirilen panayırın iki yıldır artık yapılmayışı ile bu eğilimin doğal bir süreç olarak merkezden çevreye doğru yayılacağına bir başka delildir.

Kentleşme süreci ile birlikte yaşanan bazı gelişmeler ve değişimler panayırların algılanmasını ve onlara olan talebi de etkilemiştir. Birkaç on yıl öncesinde panayırlar, kuruldukları çevrelerde prestij sembolü olarak, yerel toplumlarca önemsenmekte ve istenmekteydi. Günümüzde ise panayırlar, ilçe yerleşimlerine ‘kasaba havası ve görüntüsü’ verdiği düşüncesiyle istenmemektedir. Yerel toplumun tercihlerinin de panayırların sürdürülmesi ya da kaldırılması üzerinde önemli etkileri bulunur.

Panayırlar bir pazar zincirinin ve ticaret sisteminin halkaları olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle idari sınırlarla çevrili bir mekansal bölümlenme panayırların yol açtığı hareketliliği ve bu ticari sistemin ölçeğini, boyutlarını ortaya koymakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle bölgesel ya da ulusal ölçekte ele alınacak çalışmalar panayırların ölçeğini, birbiriyle ilişkide bulunan alanları, söz konusu sistem içindeki bağımlılıkları ve merkez ya da kenar konumları daha kapsamlı bir şekilde değerlendirebilmeye olanak sağlayacaktır.

Panayırlar yörede birbirlerinin varlığını desteklemektedir. Bazılarının çeşitli nedenlerle ortadan kalkması ya da dönüşüme uğraması, sistemin diğer halkası durumundaki diğer panayırların dayanıklılığını olumsuz etkileyecektir. Böylece atlanan alanlar oluşacağından ulaşım maliyetlerini artacak, ekonomik açıdan rekabet güçleri azalacaktır. Panayırların kısa bir dönem içinde birbiri ardına ortadan kalkmasıyla sonuçlanacak bir süreç, ulusal ticaret ve pazar sistemini olumsuz etkileyerek, ulusal ekonomi açısından çeşitli sorunlara yol açacaktır. Panayırların sadece bir ekonomik etkinlik olarak değerlendirilmesi devlet eliyle desteklenmelerini engellemektedir. Oysa panayırlar ekonomik açıdan çok önemli işlevler üstlendiği gibi kültürel, sosyal fonksiyonları nedeniyle ekonomik etkinlikten daha fazla anlam taşımaktadır.

Panayırların gelecekleri günümüzün koşullarıyla şekillenen yeni ekonomik ve kültürel süreçlere uyum sağlayabilmelerine bağlı görünüyor. Ancak yerel hatta ulusal düzeyde toplumsal ve ekonomik bakımdan sağladıkları katkılar göz önüne alındığında panayırların bütüncül bir şekilde ele alınması gereklidir. Böylece panayırların çeşitli ekonomik ve toplumsal gelişme hedeflerinin gerçekleşmesine katkısı ve sağlayacağı yararlar daha fazla olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbayar, N. (2003) *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (2. Baskı), İstanbul
- Atamgüç, Z. (1935) “Sergi ve panayırlar ekonomik önemleri”, *İktisat ve Ticaret Mecmuası*, İstanbul.
- Bektaş, C. (1999) *Selçuklu Kervansarayları*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- DPT, (2004) *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, <http://ekutup.dpt.gov.tr>.
- Ful, Ş.D. (1998) *Antik Devirlerde Lydia’da Panayırlar, Fuarlar ve Pazar Yerleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., İzmir.

- Garnier, J.B.;Delobez, A., (1983), (Çevirenler Tümertekin E., Tümertekin, A.),
Pazarlama Coğrafyası,İstanbul Üniversitesi Yayın No:3111, İstanbul.
- Göney, S. (1984) *Şehir Coğrafyası I*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Halaçoğlu, Y. (1995) *XIV.-XVII. Yüzyılda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*,
TTK Yayınları, Ankara.
- İnalcık, H. (2000) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt
1(1300-1600), Eren Yayınları, İstanbul.
- Küpeli, Ö. (1999) *Osmanlı Devleti'nde panayır organizasyonları*, Osmanlı
Ansiklopedisi 3. Cilt (İktisat), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Lloyd, S. (1998) *Türkiye'nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*,
TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- Orhonlu, C. (1984) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım*, Ege
Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Selen, H.S. (1943) "Türkiye'nin yol sistemi", Türk Coğrafya Dergisi, 3-4, Ankara.
- Sevin, V. (2001) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, TTK Basımevi, Ankara.
- Stewig, R. (1970) *Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları*, Çev.
R. Tufan ve Ş. Yazman, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Şen, Ö. (1993) *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, Eren Yayınları, İstanbul.
- Ramsay, W.M. (1961) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev.: M. Pektaş MEB
Basımevi, İstanbul.
- Tongur, H. (1940) "Türk şehirlerinde pazar ve panayırlar", *Belediyeler Dergisi*,
Ankara.